

Agnieszka Szczauś 
Uniwersytet Szczeciński, Szczecin
agnieszka.szczauś@usz.edu.pl

SPOSOBY WYRAŻANIA ŚMIERCI W INSKRYPCJACH NAGROBNYCH ZE STAREGO CMENTARZA W ZAKOPANEM

Słowa kluczowe: inskrypcje nagrobne, ideogramy, leksyka, frazeologia, śmierć
Keywords: gravestone inscriptions, ideograms, lexis, phraseology, death

Wprowadzenie

Na założonym w połowie XIX w. zakopiańskim cmentarzu¹ przez 170 lat jego funkcjonowania pochowano ok. 6 tys. osób. Obecnie na terenie nekropolii znajduje się ok. 400 grobów², zarówno rzeczywistych, jak i cenotafów³, opatrzonych *inskrypcjami* (zwanymi inaczej *epitafiami*, *nagrobkami*), tj. krótkimi, autonomicznymi tekstami, zamkniętymi pod względem semantycznym i formalnym, informującymi o śmierci jakiejś osoby, pełniącymi przede wszystkim funkcję informacyjno-komemoratywną, ale także konsolacyjną, terapeutyczną, komploracyjną, religijną czy ekspresywną⁴.

- 1 O historii cmentarza szczegółowo pisze Maciej Pinkwart (Pinkwart, Piżanowska 2019: 32–42).
- 2 Podajemy za: Pinkwart, Piżanowska 2019: 52.
- 3 Rozróżnienie jednych od drugich nie zawsze jest możliwe – tylko niektóre napisy umieszczone na nagrobkach informują wprost, że grób ma charakter symboliczny. W niektórych wypadkach natomiast informacje zawarte w inskrypcjach pozwalają przypuszczać, że grób jest symboliczny, np. ze względu na podaną w inskrypcji datę oraz miejsce śmierci, zwłaszcza osób pomordowanych na Wschodzie lub w obozach koncentracyjnych.
- 4 Definicja inskrypcji nagrobnych za: Długosz 2002: 29–30, 2010: 15–16. Funkcje inskrypcji szczegółowo opisała Ewa Rogowska-Cybulska (2012: 95–118).

Inskrypcje nagrobne pochodzące z różnych cmentarzy, w tym także z cmentarza zakopiańskiego, były już przedmiotem badań językoznawczych (zob. np. Syrnicka 2001; Długosz 2010; Dudek-Szumigaj 2018; Szczaus 2022). Jak zaznaczono powyżej, podstawową funkcją inskrypcji jest informowanie odbiorcy o fakcie czyjejs śmierci, dlatego jednym z elementów epitafiów poddanych obserwacji przez badaczy były sposoby wyrażania śmierci (zob. Babiarczyk 1999–2000; Dudek-Szumigaj 2008, 2009, 2016; Dudek-Szumigaj 2018: 269–289; Steczko 2011; Rogowska-Cybulska 2012; Muzył 2013; Kieres 2015).

Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie językowych oraz pozajęzykowych sposobów informowania o śmierci stosowanych w zakopiańskich inskrypcjach i porównanie ich ze sposobami stosowanymi w epitafiach pochodzących z innych terenów, ustalenie, w jakim stopniu są one uniwersalne, stereotypowe, a w jakim stopniu oryginalne. Podstawę materiałową badań stanowi 595 inskrypcji (w tym 589 nagrobnych i 6 pamiątkowych) datowanych na XIX, XX i XXI w.⁵, upamiętniających w sumie 704 osoby, a zebranych w latach 2018–2019 i uzupełnionych w 2023 r.

1. Językowe sposoby informowania o śmierci

Językowe sposoby informowania o śmierci są zróżnicowane – mówi się o niej albo wprost, w sposób dosłowny, albo pośrednio, metaforycznie.

1.1. Informowanie o śmierci wprost

1.1.1. Analiza wykazała, że o śmierci upamiętnianych osób w inskrypcjach pisze się wprost, używając przede wszystkim czasowników *zemrzeć* ‘zakończyć życie, umrzeć’⁶ lub rzadziej *umrzeć* ‘przestać żyć’.

1.1.1.1. Czasowniki te mogą występować w formie osobowej, w trzeciej osobie liczby pojedynczej czasu przeszłego *zmarł(a)* (30)⁷ lub *umarł(a)* (7), np.:

5 W analizach pomijamy aspekt chronologiczny, gdyż data śmierci podana na nagrobku nie musi być zbieżna z datą powstania inskrypcji – jest to wyraźnie widoczne w napisach zamieszczanych na mogiłach rodzinnych, będących miejscem spoczynku kilku osób zmarłych na przestrzeni XIX i XX, a nawet XXI w.

6 Znaczenia wyrazów podajemy za SJPD (s.v.), który jest reprezentatywny dla materiału leksykalnego z XIX i XX w.

7 Cyfry w nawiasie oznaczają liczbę użyć omawianych jednostek.

L I 27⁸
 Dziunia
 WINNICKA
żyła lat 5
***zmarła** 9 Lipca*
1892 r

P II 56
 ADAM BIEGAŃSKI
 URODZONY DNIA 29 LISTOPADA 1863
 w PIOTRKOWIE
UMARŁ 4 STYCZNIA 1897

1.1.1.2. Czasownik *zembrzeć* wyjątkowo może też przybierać formę zadiektywizowanego imiesłowu *zmarły(-a)*⁹ (2):

P III 79
 †
 WINCENTY DE TURBIA
 KRZYSZTAŁOWICZ
 URODZONY 1834 ROKU
ZMARŁY 15 SIERPNIA 1897
 Pokój jego ceniom

P IV 14
 PAMIĘCI
 HELENY [...]AZEWSKIEJ¹⁰
ZMARŁEJ 28 KWIETNIA
 1895 R.
 w 21 ROKU ŻYCIA

1.1.1.3. Jednak najczęściej oba czasowniki w inskrypcjach są zapisane skrótowo jako *zm.* (165) lub *um.* (4), co nie pozwala jednoznacznie rozdzielić form osobowych od zadiektywizowanych, np.:

-
- 8 Inskrypcje lokalizujemy: litery P i L oznaczają prawy lub lewy sektor cmentarza, cyfry rzymskie rząd w sektorze, cyfry arabskie oznaczają numer grobu. Sposób lokalizowania grobu został zaczerpnięty z Ogólnopolskiej wyszukiwarki osób pochowanych Grobonet, [on-line:] <https://zakopane-parafia.grobonet.com/mapa/2/> (dostęp: 20 XII 2023). Pisownia przywołanych inskrypcji jest zgodna z pisownią oryginalną. Jedynym elementem niezgodnym z zapisem oryginalnym jest wytłuszczenie omawianych elementów.
- 9 W wypadku form żeńskich bierzemy pod uwagę tylko przykłady w przypadkach zależnych, które pozwalają jednoznacznie rozdzielić dawny imiesłów (*zmarła*) od czasu przeszłego (*zmarła*).
- 10 Kropki w nawiasie kwadratowym oznaczają miejsca trudne do odczytania. Liczba kropek odpowiada liczbie nieczytelnych liter (por. Szymański, Trelińska 2014: 452).

P III 14
 Ś†P
 MARIA
 BEDNARZ
 z Gąsieniców
 ur. 1880 r.
zm. 27.07.1906

P III 31 i 32
 Tu spoczywa
 Emma
 z Raiserów
 Finger.
 ur. 4.7.1828
um. 28.6.1920.

Na powszechność użycia czasowników *zembrzeć* i *umrzeć* już w XIX-wiecznych inskrypcjach wskazywała Iwona Steczko. Badaczka zaobserwowała zmienność w czasie preferencji dotyczących użycia obu czasowników – w analizowanych przez nią inskrypcjach z pierwszej połowy XIX w. dominował czasownik *umrzeć*, z kolei w inskrypcjach z drugiej połowy XIX w. dominował czasownik *zembrzeć*. W sumie badaczka odnotowała dwukrotną przewagę czasownika *zembrzeć* nad *umrzeć* (Steczko 2011: 93–95). Analizowany tutaj materiał potwierdza tendencję wzrostową użycia czasownika *zembrzeć* – w inskrypcjach zakopiańskich przewaga *zembrzeć* nad *umrzeć* jest już szesnastokrotna. Wszystkie inskrypcje, w których pojawia się czasownik *umrzeć*, są datowane na wiek XIX i początek XX, a najpóźniejsza jest datowana na rok 1920. W nowszych inskrypcjach poświadczony jest już tylko czasownik *zembrzeć*.

1.1.2. Inne, rzadziej używane leksemy mówiące o śmierci wprost to czasowniki *zginąć* (12) ‘umrzeć śmiercią gwałtowną’, *zabić się* (1) ‘pozbawić się życia (samobójczo lub w wypadku)’ oraz *utonąć* (1) ‘stracić życie skutkiem pogrążenia się w wodzie’, które przybierają formę czasu przeszłego w trzeciej osobie liczby pojedynczej lub, rzadziej, mnogiej.

1.1.2.1. Czasowniki *zginąć* i *zabić się* są obecne w inskrypcjach upamiętniających ofiary gór: turystów i wspinaczy. W epitafiach są łączone z określeniem okoliczności, czasu i nazwą miejsca, w którym doszło do tragicznych wydarzeń: *zginął w lawinie w rejonie Chamonix*; *zginął w lawinie pod Małym Kościelcem*; *zginął w Tatrach*; *spadł nieszczęśliwie z Czerwonego Wierchu* i *zabił się na miejscu*, np.:

P I 11
 Ś.P.
 MACIEJ
 RYSULA
 LAT 26

TATERNIK I ALPINISTA
ZGINĄŁ W LAWINIE
 W REJONIE CHAMONIX
 19 LUTEGO 1997

P III 35
 JÓZEF BIESIADECKI
 Syn PROTOMEDYKA
 ur. 31/11 1870 w KRAKOWIE
 18/8 1886 spadł nieszczęśliwie
 z „Czerwonego Wierchu”
 i **zabił się** na miejscu.
 Spokój duszy drogiego dziecka!

Czasownik *zginąć* pojawia się również w inskrypcjach upamiętniających ratowników górskich, którzy ponieśli śmierć w akcjach ratunkowych, co jest niezwykle istotne w środowisku ludzi związanych z górami. W takich sytuacjach informacja o śmierci również jest poszerzana o opis okoliczności: *zginął w akcji TOPR w lawinie pod Szpiglasową Przełęczą; zginął podczas akcji ratunkowej pod Szpiglasową; zginęli [...] w katastrofie śmigłowca podczas akcji ratunkowej*, np.:

P IV 13
 Marek Łabunowicz
 „Maja”
 harcerz muzykant ratownik
 11 XI 1972–30 XII 2001
zginął podczas akcji ratunkowej
 pod Szpiglasową

P III 12 i 13
 ŚP
 RATOWNICY TOPR

STANISŁAW	JANUSZ
MATEJA	KUBICA
lat 51	lat 46

zginęli w Tatrach 11 sierpnia 1994
 w katastrofie śmigłowca
 podczas akcji ratunkowej

Ponadto czasownik *zginąć* w osobowych formach pojawia się w inskrypcjach upamiętniających osoby, które straciły życie, wypełniając obowiązki służbowe lub ponosząc ofiarę za ojczyznę, co w epitafiach jest szczegółowo dookreślane: *zginął tragicznie pełniąc obowiązki służbowe; zginął w Mauthausen w 1943; zginął z rąk komunistów w X pawilonie więzienia mokotowskiego; zginęła w powstaniu warszawskim*, np.:

P III 75
 IN MEMORIAM
 ADAMA BACKERA
 UR 24 07. 1914 ZM. 22.07.1960
 KAPITAN ŻEGLUGI WIELKIEJ
ZGINĄŁ TRAGICZNIE PEŁNIĄC OBOWIĄZKI SŁUŻBOWE
 WNUK Ś.P. WOJCIECHA

P III 39
 DR FIL.
 HELENA DADEJOWA
 z d. HOFFMAN
 NAUCZYCIELKA I DYREKTORKA
 GIMNAZJUM SZAROTKA
 W ZAKOPANEM
ZGINĘŁA W POWSTANIU
 WARSZAWSKIM

1.1.2.2. Z kolei czasownik *utonąć* (1) znalazł się w inskrypcji upamiętniającej Bronisława Piłsudskiego:

L III S
 Ś.P.
 BRONISŁAW
 PIŁSUDSKI
 ur. 2 X 1866 w Zułowie na Litwie
utonął w Sekwanie 17 V 1918
 pochowany
 w Montmorency pod Paryżem
 [...]

1.1.3. O osobach, które zginęły tragicznie w czasie II wojny światowej lub tuż po wojnie, także mówi się w sposób bezpośredni, używając wyrażen obudowanych o imiesłowy bierne *zamordowany* (4) (od: *zamordować* ‘dokonać na kim mordu, zabić kogo’) lub *rozstrzelana* (1) (od: *rozstrzelać* ‘zabić kogo strzałem, strzałami z broni palnej’), poszerzonych o informacje dotyczące miejsca wydarzeń, niekiedy też czasu i sprawców mordu: *zamordowany w Charkowie w 1940 r.*; *zamordowany w Katyniu 6.02.1942*; *zamordowany KL Auschwitz*; *zamordowany przez UB*; *rozstrzelana przez hitlerowców w Pogorskiej Woli w 1941 r.*, np.:

L II 32
 WALDEMAR
 BACZAK
 PS „ARNE”
 *15.11.1922 † 24.02.1947

PRAWNIK ŻOŁNIERZ AK WIN
ZAMORDOWANY PRZEZ UB
MIEJSCE POCHÓWKU NIEZNANE

P I 13

Ś.†P.
Helena
Marusarzówna
lat 23 narciarska
mistrzyni Polski
rozstrzelana przez
hitlerowców
w Pogorskiej Woli
w 1941 r.

E. Rogowska-Cybulska (2012: 113) zauważa, że informacja o okolicznościach śmierci zwiększa ekspresję epitafiów. Badaczka wskazuje, że taka informacja może być podawana dwójako: za pomocą okolicznika sposobu (*zginął tragicznie; zginął śmiercią tragiczną*) lub za pomocą okolicznika miejsca (np. *zmarł na Syberii*), a podana nazwa miejscowa odwołuje się do wspólnej wiedzy historycznej oraz do wspólnego systemu aksjologicznego nadawcy i odbiorcy. W badanym materiale zakopiańskim okolicznik *tragicznie* pojawia się tylko raz – w inskrypcji upamiętniającej Adama Backera. Częściej w funkcji ekspresywnej wykorzystywane są znane wszystkim nazwy lokatywne (np. *Mauthausen, Auschwitz, X pawilon więzienia mokotowskiego*), nazwy wydarzeń historycznych (np. *powstanie warszawskie*) lub nazwy sprawców śmierci (np. *UB, hitlerowcy*).

1.1.4. Sporadycznie w inskrypcjach pojawia się rzeczownik *śmierć* (4) '[...] utrata, pozbawienie życia, skon, zgon'. Rzeczownik ten jest elementem sentencji lub wiersza, o które poszerzony jest tekst epitafium (2) albo, w wypadku inskrypcji pamiątkowych, stanowi człon wyrażenia *w X rocznicę śmierci* (2), np.:

P I 6

JEDNO JE DZIEŁO ŁĄCZYŁO ZA ŻYCIA
JEDNA MOGIŁA PRZYJĘŁA **PO ŚMIERCI**

†

TU SPOCZYWAJĄ

KLARA JELSKA

1869 † 1948

MARIA

CHYLINSKA

1890 † 1960

P III 9a
 TADEUSZOWI
 STAICHOWI
 1913–1987
 Synowi Ziemi Krakowskiej
 przypisanemu
 Ziemi Podhalańskiej,
 której służył sercem i wiedzą
 tablice tę **w 20-tą rocznicę**
śmierci pisarza poświęcają
 Górale

1.2. Informowanie o śmierci w sposób pośredni

1.2.1. Oprócz określeń dosłownych, nazywających śmierć wprost, w zakopiańskich inskrypcjach mamy też przykłady pośredniego, niedosłownego informowania o śmierci. Takim najczęściej stosowanym pośrednim sposobem wskazywania na fakt zgonu jest przywołanie w epitafiach daty śmierci¹¹. W wypadku 33 epitafiów zakresowo podane daty życia są jedynymi nośnikami informacji o zgonie, np.:

P III 33
 WIKTORIA
1841–1901
 MICHAŁ
1836–1880
 GĄSIENICA
 SZOSTAK

1.2.2. Innym pośrednim sposobem informowania o zgonie, wynikającym ze zjawiska tabuizowania śmierci¹², jest zastępcze, metaforyczne określenie momentu zakończenia życia. Najczęściej metaforycznie śmierć w badanych epitafiach jest ujmowana jako a) odpoczynek, rzadziej jako b) sen, c) przemiany w świecie flory, d) podróż, e) zgaśnięcie płomienia życia¹³ oraz f) ofiara.

¹¹ Kazimierz Długosz podkreślał, że daty życia i śmierci, obok imienia i nazwiska, są stałymi elementami epitafium, pośrednio informującymi o fakcie zgonu (por. Długosz 2010: 15), czego jednak nie potwierdza analizowany materiał, np.:

P I 6o
 WŁADYSŁAW BRONOWSKI
 z LITWY
 ZMARŁ w ZAKOPANEM w 19 ROKU ŻYCIA

¹² O tabuizacji i eufemizacji śmierci pisało wielu badaczy, zob. Engelking 1984; Dąbrowska 1993: 90–110; Marciniak 2008.

¹³ Badania Aldony Babiarz (1999–2000), Renaty Marciniak (2008), Agnieszki Dudek-Szumigaj (2008, 2009, 2016, 2018: 269–289), Iwony Steczko (2011), Marty Muzioł (2013) i Dawida Kieresa

1.2.2.1. Śmierć jako odpoczynek

Językowymi wykładnikami śmierci w takiej sytuacji są użyte w inskrypcjach w przenośnych znaczeniach: czasowniki *spoczywać* i *spocząć* w formie osobowej oraz rzeczowniki *odpoczynek*, *odpoczywanie*, *spoczynek*, *spoczywanie*, *pokój* i *spokój*, często łączone z przymiotnikami *wieczny* lub rzadziej *wieczysty*, a ponadto skrótowo zapisana łacińska fraza R.I.P.

Czasownik *spoczywać* występuje w trzeciej osobie liczby pojedynczej lub mnogiej trybu oznajmującego w poprzedzającej dane onomastyczne frazie otwierającej inskrypcję: *tu spoczywa/spoczywają* (15), np.:

L II 1
TU SPOCZYWA Ś.P.
X. JÓZEF STOLARCZYK
PIERWSZY PROBOSZCZ W ZAKOPANEM
 * 1816 † 1893
 Módlmy się za Jego duszę!

Nieco rzadziej czasownik *spoczywać* przybiera formę trybu rozkazującego w drugiej osobie liczby pojedynczej we frazie finalnej inskrypcji: *Spoczywaj w pokoju!* (11), np.:

L III 45 i 46
 Ś.†P.
 HELENA
 GĄSIENICA
 BEDNARZ
 * 12.05.1921 r.
 † 14.03. 2009 r.
SPOCZYWAJ W POKOJU

Czasownik *spocząć* (4) występuje w liczbie pojedynczej czasu przeszłego rodzaju męskiego lub żeńskiego w połączeniu z imieniem i nazwiskiem osoby zmarłej lub w rodzaju nijakim w połączeniu z rzeczownikiem *dziecię*, np.:

L III 23
 [...]
TUŻ ZA TA MOGIŁĄ SPOCZĘŁA
Ś.P. ZENONA Z PRÓSZYŃSKICH
DJONIZOWA BEKOWA
 [...]

(2015) pokazują uniwersalność takiego metaforycznego sposobu ujmowania śmierci w inskrypcjach nagrobnych pochodzących ze wszystkich polskich cmentarzy.

L I 28

[...]

JEDYNE RODZICÓW DZIECIĘ

SPOCZĘŁO TUTAJ NA WIEKI

[...]

Z kolei rzeczowniki: *odpoczynek* (4), *odpoczywanie* (2), *spoczynek* (1), *spoczywanie* (2) stanowią element modlitwy za zmarłych cytowanej zawsze w finalnej części inskrypcji: *Dobry Jezu, a nasz Panie, daj mu wieczne spoczywanie!*, która może przybierać formy wariantywne: *Wieczny odpoczynek racz im dać, Panie!*; *Wieczne odpoczywanie racz im/mul/jej dać Panie!*, np.:

L III 22

MARYA HELENA

KAWECKA

* 16/VIII 1887

† 8/VII 1907

WIECZNE ODPOCZYWANIE**RACZ JEJ DAĆ PANIE**

W finalnej części inskrypcji przywoływane są ponadto obudowane o rzeczowniki *pokój* (34) lub *spokój* (8) wyrażenia: *pokój/spokój jej/jego duszy!* (38), *pokój jej/jego popiołom!* (2), *pokój jego cieniom* (2), np.:

L II 24

Ś.†P.

*Lesław**Mossakowski*

Lekarz

zmarł 12.08.2004 r.

POKÓJ**JEGO DUSZY**

L I 73

ANNA HAHN

NAUCZYCIELKA

ZMARŁA DNIA 5. SIERPNIA

1903.

PRZEŻYWSZY LAT 25.

POKÓJ JEJ POPIOŁOM!

Inną frazę zamykającą inskrypcje, odwołującą się do odpoczynku jako metafory śmierci, jest łacińska formuła *Requiescat in Pace* ('niech odpoczywa w spokoju')¹⁴ zapisana zawsze w postaci skrótu *R.I.P.* (17), np.:

14 Znaczenie za: SWO: 437.

L IV 13
RÓŻA
ZE ZACHARYASIEWICZÓW
SMOCZYŃSKA
† 16 LISTOP. 1898 r.
R.I.P.

1.2.2.2. Śmierć jako sen

Językowymi wykładnikami śmierci metaforycznie określanej jako sen są użyte w przenośnych znaczeniach w formie osobowej czasowniki, takie jak: *zasnąć* (12), *pać* (2), *usnąć* (1) oraz rzeczownik *sen* (1). Czasownik *zasnąć* wyjątkowo tylko występuje samodzielnie (2), np.: „**ZASNEŁA** 1926 R. W MIĘDZYCHODZIE” (L II 3), częściej stanowi człon podniosłego zwrotu *zasnąć w Panu* (5) / *w Bogu* (3), np.:

P I 24
JAN NIEPSUJ
KLERYK 4^{GO} R
SEM. TARNOWSKIEGO
ZASNAŁ W PANU
22 LUTEGO 1890
R.I.P.

Ponadto czasowniki *zasnąć* oraz *usnąć* występują we frazach: *zasnąć na zawsze* (1), *zasnąć na wieki* (1) / *usnąć na wieki* (1) w połączeniu z określeniem daty i miejsca zgonu oraz/lub wieku osoby zmarłej, np.:

L II 38
[...]
ZASNAŁ NA WIEKI W 29. ROKU ŻYCIA
W ZAKOPANEM DNIA 7. VII 1900 r.

Z kolei czasownik *pać* (2) w trybie rozkazującym jest członem frazy zamykającej inskrypcje *śpij skarbie i czekaj nas / na nas*, np.:

L II 36
Ś.†P.
JULIA DEJMEK
żyła lat 11 zmarła w 1902 r.
ŚPIJ SKARBIE I CZEKAJ NA NAS

Tylko raz w inskrypcjach został użyty rzeczownik *sen* we frazie *spocząć snem wiecznym* w wierszowanym epitafium:

P I 47

[...]

Ukochany nad życie, pełen krasy, siły,
Spocząłeś snem wieczystym wśród cichej mogiły
 Bolesna nam bez Ciebie będzie życia droga
 Lecz kiedyś śmierć nas złączy u stóp Ojca Boga!
 [...]

1.2.2.3. Śmierć jako przemiany w świecie flory

Znacznie rzadziej (zaledwie 2 przykłady) śmierć w analizowanych inskrypcjach jest porównywana do przemian następujących w świecie przyrody, do procesu przekwitania kwiatów i opadania liści. Porównania takie, uwypuklające krótkotrwałość i ulotność życia, są obecne tylko w wierszowanych epitafiach:

P IV 5

[...]

Jak liść wiosenny burzą zerwany
 Padł niespodzianie Adaś kochany.
 [...]

L III 34

[...]

Życie ludzkie jest jak polny kwiat
 – pozostał tylko ten ślad

1.2.2.4. Śmierć jako podróż

Ciekawą grupę stanowią metafory obecne w epitafiach wierszowanych, ale też w zwykłych inskrypcjach bazujące na przedstawianiu śmierci jako podróży, przejścia ze świata doczesnego, postrzeganego za pomocą zmysłów, do niepostrzeganego zmysłowo świata wieczności. Czasowniki i frazy: *zniknąć* (3), *odejść* (2), *przenieść się do wieczności* (1), *ulecieć w lepszy świat przed tron Boga* (1), *prowadzić kogo na niebieskie hole* (1) podkreślają moment przejścia lub przeprowadzenia kogo do zaświatów, np.:

P I 17

D.O.M.

Ś.P.

ANNA PIOTROWSKA
PRZENIOSŁA SIĘ DO WIECZNOŚCI
 [...]

L I 69

[...]

JAK ANIOŁ **ZNIKŁA** BO JAK ANIOŁ **ŻYŁA**

KOCHANA OD WSZYSTKICH TA DZIECINA DROGA
BOLEŚĆ PO SOBIE STRASZNĄ ZOSTAWIŁA
ULECIAWSZY W ŚWIAT LEPSZY PRZED TRON WIECZNY BOGA

P II 63

[...]

*Matecko z Rusinowij Polany, **prowadź go**
na niebieskie hole...*

Z kolei czasowniki *żegnać kogo* (1), *tęsknić* (1) i *pamiętać kogo* (2) uwypuklają moment pożegnania zmarłego, podkreślają żal, tęsknotę spowodowane rozstaniem i wreszcie zapewniają o pamięci o bliskiej osobie, np.:

L II 6

[...]

Jako sokoła skalnych Tatr
Żegnamy pieśnią **Ciebie**
Niechaj Cię słodkim górski wiatr
Poszumem ukolebie.
[...]

Do śmierci jako podróży nawiązuje także rzeczownik *pamięć* będący składową wyrażenia zamykającego inskrypcje *cześć jego/jej pamięci* (13)¹⁵ oraz tradycyjnie używanego w chrześcijaństwie w odniesieniu do zmarłego idiomu inicjalnego *świętej pamięci*, zapisywanego w badanych inskrypcjach skrótowo jako Ś.P., ŚP, Śp. lub Ś.†P. (w sumie 176 przykładów). Oba wyrażenia sygnalizują szacunek do zmarłych, czyli osób, które przeszły do świata wieczności, zapewniają o zachowaniu tych osób we wspomnieniach, np.:

L I 44

Ś.P.

MARYA

z OSTROWSKICH

PASIECZNA

UR. 15/27 SIERPNIA 1865

ZM. 3/16 KWIETNIA 1903

CZEŚĆ JEJ PAMIĘCI.

Rzadziej rzeczownik *pamięć* występuje w wyrażeniu *ku pamięci* (1) lub *pamięci* (3) w połączeniu z imieniem i nazwiskiem zmarłej osoby przywołanej w dopełnieniu (np. *Pamięci Bronisława Czecha*).

¹⁵ K. Długosz wskazywał, że wyrażenie *cześć jego pamięci!* było jednym z wykładników pompatyczności inskrypcji zamieszczanych w tzw. alejach zasłużonych w czasach PRL (Długosz 2010: 31–32). W zakopiańskich inskrypcjach wyrażenie takiego wydźwięku nie ma.

Podobną funkcję w zakopiańskich inskrypcjach pełnią ponadto dwa łacińskojęzyczne wyrażenia otwierające lub zamykające epitafia: *in memoriam* ‘ku pamięci’¹⁶ (2) lub *pro memoria* ‘dla pamięci, na pamiątkę’¹⁷ (2), np.:

L III 34
Ś.†P. **PRO MEMORIA**
 HALINA Z PIWNICKICH
 CELIŃSKA
 [...]

1.2.2.5. Śmierć jako zgaśnięcie światła

Niezwykle rzadko (zaledwie 2 przykłady) śmierć jest przedstawiana metaforycznie jako brak światła, zgaśnięcie płomienia życia. Językowymi wykładnikami śmierci jest tu czasownik *zgasnąć* oraz fraza porównawcza *zabłyśnąć jak gwiazda*:

P I 40
[...]
zgaśł w 14 wiośnie życia
13 kwietnia 1905 r.
[...]

P I 49
[...]
Zabłyśłeś jak mocna gwiazda
by zniknąć w oddali
[...]

1.2.2.6. Śmierć jako ofiara

W jednym wypadku śmierć jest ujmowana jako ofiara za ojczyznę, co wyraża fraza *zapłacić życiem za co*:

L I 33 i 34
[...]
ZA SWĄ MIŁOŚĆ DO OJCZYZNY
ZAPŁACIŁ ŻYCIEM
[...]

2. Pozajęzykowe sposoby informowania o śmierci

2.1. Pozajęzykowe sposoby informowania o śmierci są znacznie mniej zróżnicowane od sposobów językowych. W wypadku 468 inskrypcji informacja o śmierci

¹⁶ Znaczenie za: SWO: 230.

¹⁷ Znaczenie za: SWO: 414.

przybiera formę ideogramu w postaci obelisku (sztyletu): † zastępującego wyraz *zmarł*¹⁸. Wyjątkowo (tylko 1 przykład) obelisk samodzielnie otwiera całą inskrypcję:

P III 79
†
WINCENTY DE TURBIA
KRZYSZTAŁOWICZ
URODZONY 1834 ROKU
ZMARŁY 15 SIERPNIA 1897
Pokój jego ceniom

Najczęściej jednak obelisk jest zamieszczany przed zapisaną cyfrowo datą śmierci (259), np.:

L I 7 i 8
JULIUSZ ZBOROWSKI
DYR. MUZEUM TATRZAŃSKIEGO
* 1888
† 1965

Sporadycznie (8) obelisk zamyka datę śmierci, np.:

P I 52		
RODZINA FISCHERÓW		
LUDWIK dr med.	HELENA	LUDWIK pedagog
*1886–1968†	*1890–1965†	*1916–1977†

Obelisk może też rozdzielać poprzedzające imię i nazwisko upamiętnianej osoby wyrażenie *świętej pamięci*, zapisane skrótowo jako *Ś.†P.* (128) lub *Ś†P* (72), np.:

P II 17
Ś.†P.
JÓZEF JAROSZ
15 XII. 1913. – 7.I. 1985.
MARIA JAROSZ
10.VIII.1926. – 4.IV.1997.
POKÓJ ICH DUSZOM

L I 3
Ś†P
JAN GĄSIENICA BRZEGA
„KNOPIK”

ur. 1956 r.

zm. 2015 r.

18 O funkcji obelisku por. Wolański 2008: 75.

W kilku inskrypcjach obelisk jednocześnie rozdziela skrót *śp.* i poprzedza datę śmierci, np.:

L I 30
Ś.†P.
STANISŁAW
KRUSZYŃSKI
* 1852 † 1887.

2.2. W badanym materiale mamy kilka epitafiów (4 przykłady)¹⁹, w których informację o śmierci można odczytać tylko kontekstowo – w tekście inskrypcji nie ma żadnych językowych czy ideograficznych sygnałów śmierci, ale samo zamieszczenie imion i nazwisk w przestrzeni sepulkralnej, w określonym kontekście (cmentarny nagrobek)²⁰ wskazuje, że przywołane tu osoby nie żyją, np.:

P III 73
ZYGMUNT I
ZDZIŚ
DOBROWOLSCY

L III 36 a
ANDRZEJ
WALCZAK WÓJCIAK
I JEGO ŻONA
KATARZYNA SUSTKA

Podsumowanie

Dokonany powyżej przegląd sposobów informowania o śmierci pozwala zauważyć, że w zakopiańskich epitafiach wiadomość o ostatnim momencie życia może być przekazana za pomocą zróżnicowanych, bardzo bogatych środków językowych lub, zdecydowanie rzadziej, za pomocą środków pozajęzykowych, takich jak ideogram mający formę obelisku (†) oraz kontekst sytuacyjny. Językowo śmierć może być wyrażana w sposób dosłowny lub metaforyczny. Bezpośredniemu wyrażaniu śmierci

19 Uwzględniamy tu tylko 4 inskrypcje nieuszkodzone, w pełni czytelne, w wypadku których nie ma podejrzeń, że brak innych danych, oprócz imienia i nazwiska, jest wynikiem np. działania czynników atmosferycznych.

20 Niezwykle rzadkie na zakopiańskim cmentarzu są sytuacje (3 przykłady), gdy na nagrobkach rodzinnych są zamieszczane imiona i nazwiska oraz daty urodzenia wciąż jeszcze żyjących członków rodziny (przypuszczalnie fundatorów nagrobka). Na nagrobkowej płycie pozostawia się wolne miejsce na uzupełnienie w późniejszym czasie daty zgonu. W takim wypadku zamieszczenie imienia i nazwiska na nagrobku nie niesie informacji o śmierci, ale raczej jest jej zapowiedzią.

służą takie środki językowe, jak: czasowniki *zembrzeć, umrzeć, zginąć, zabić się, uto-
nać*; imiesłowy *zamordowany, rozstrzelana*; rzeczownik *śmierć*. Pośredniemu wyra-
żaniu śmierci służą takie środki, jak: daty zakresowo wyznaczające początek i koniec
życia; metafory, w których śmierć jest ujmowana jako odpoczynek, sen, przemiany
w świecie flory, podróż, zgaśnięcie płomienia życia oraz jako ofiara. Należy pod-
kreślić, że bezpośrednie i pośrednie sposoby mówienia o śmierci nie wykluczają się,
lecz wzajemnie się uzupełniają – w jednej inskrypcji mogą być nagromadzone różne
sposoby informowania o śmierci.

Porównanie wyników analiz z badaniami prowadzonymi na materiale pocho-
dzącym z cmentarzy z innych regionów Polski (por. Babiarczy 1999–2000; Dudek-Szu-
migaj 2008, 2009, 2016, 2018: 269–289; Marciniak 2008; Steczko 2011; Muzioł 2013;
Kieres 2015) pokazują, że zasadniczo sposoby mówienia o śmierci są stałe, uniwer-
salne, niezależne od miejsca – rozbieżności dotyczą niuansów (np. w zakopiańskich
inskrpcjach wyeksponowanie śmierci poniesionej w górach).

Literatura

- BABIARZ A., 1999–2000, *Językowy obraz śmierci i cierpienia zawarty w epitafiach na Cmen-
tarzu Starym w Tarnowie*, „Rocznik Tarnowski” nr 7, s. 193–203.
- DĄBROWSKA A., 1993, *Eufemizmy współczesnego języka polskiego*, Wrocław.
- DŁUGOSZ K., 2002, *Językowo-kulturowy aspekt napisów nagrobnych*, [w:] A. Łazowski (red.),
Nekropolie, kirkuty, cmentarze, t. 1, Szczecin, s. 27–40.
- DŁUGOSZ K., 2010, *Inskrypcje nagrobne w ujęciu językoznawczym*, wyd. 2, Gorzów Wielko-
polski.
- DUDEK-SZUMIGAJ A., 2008, *Eufemizmy śmierci w świetle inskrypcji nagrobnych wybranych
nekropolii prawosławnych Wołynia*, [w:] F. Czyżewski, A. Tyrpa (red.), *Tabu językowe
i eufemizacja w dialektach słowiańskich*, Lublin, s. 201–208.
- DUDEK-SZUMIGAJ A., 2009, *Metaforyczne określenia śmierci w świetle inskrypcji nagrobnych
nekropolii prawosławnych Lubelszczyzny*, „Seminaria Naukowe Wrocławskiego Towar-
zystwa Naukowego” nr 8 (59), s. 35–37.
- DUDEK-SZUMIGAJ A., 2016, *Życie i śmierć w świetle inskrypcji nagrobnych nekropolii pra-
wosławnych wschodniej Lubelszczyzny*, „Studia Wschodniosłowiańskie” t. 16, s. 385–395,
<https://doi.org/10.15290/sw.2016.16.29>.
- DUDEK-SZUMIGAJ A., 2018, *Inskrypcje nagrobne pogranicza polsko-ukraińskiego. Studium
genologiczne*, Lublin.
- ENGELKING A., 1984, *Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń
śmierci)*, „Przegląd Humanistyczny” nr 4, s. 115–129.
- Grobonet. Ogólnopolska wyszukiwarka osób pochowanych, [on-line:] [https://zakopane-
parafia.grobonet.com/mapa/2/](https://zakopane-parafia.grobonet.com/mapa/2/) (dostęp: 20 XII 2023).
- KIERES D., 2015, *Nagrobne inskrypcje metaforyczno-peryfrastyczne z polskiego cmentarza
w Adam polu (Turcja)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poeti-
ca” III, s. 156–167, <https://studiapoetica.uken.krakow.pl/article/view/2980>.

- MARCINIAK R., 2008, *Określenia śmierci i umierania w inskrypcjach nagrobnych cmentarzy w Łowiczu i Żłakowie Kościelnym*, [w:] F. Czyżewski, A. Tyrpa (red.), *Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich*, Lublin, s. 181–200.
- MUZIOŁ M., 2013, *Rola eufemizmów śmierci w języku inskrypcji nagrobnych*, „Zeszyty Naukowe Uczelnianej Rady Doktorantów Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego” nr 1, s. 43–55.
- PINKWART M., PIŻANOWSKA R., 2019, *Stary Cmentarz na Pęksowym Brzyzku w Zakopanem. Przewodnik*, wyd. 2, Nowy Targ.
- ROGOWSKA-CYBULSKA E., 2012, *Inskrypcje nagrobne wiejskiego cmentarza jako nośniki pamięci o zmarłych (na przykładzie cmentarza parafialnego w Łojach w diecezji łomżyńskiej)*, „Studia Łomżyńskie” XXII, s. 95–118.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa 1958–1969, [online:] <https://doroszewski.pwn.pl>.
- STECZKO I., 2011, *Językowe sposoby wyrażania aktu śmierci w dawnych inskrypcjach nagrobnych z cmentarza Rakowickiego w Krakowie*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” VI, s. 92–108.
- SWO: W. Kopaliński, *Słownik wyrazów i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 1994.
- SYRNICKA K., 2001, *Polska epigrafika nagrobna na Wileńszczyźnie. Tradycja i współczesność*, Wilno – Lublin.
- SZCZAUS A., 2022, *Obraz ludzi Podhala i Tatr w inskrypcjach ze starego cmentarza na Pęksowym Brzyzku w Zakopanem*, Szczecin.
- SZYMAŃSKI J., TRELIŃSKA B., 2014, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych*, [w:] J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa, s. 448–456.
- WOLAŃSKI A., 2008, *Edycja tekstów. Praktyczny poradnik: książka, prasa, www*, Warszawa.

Means of Expressing Death in Gravestone Inscriptions from the Old Cemetery in Zakopane

Abstract

The article investigates linguistic and extralinguistic means of notifying of death through gravestone inscriptions in Zakopane. The analysis of 595 inscriptions from the 19th, 20th and 21st centuries allowed us to establish that the repertoire of linguistic means of signalling death is much more differentiated than the extralinguistic one. Linguistic measures include: 1. lexemes directly communicating death (e.g. verbs: *to die*, *to commit suicide*; participles: *killed*); 2. euphemistic expressions for death (death is metaphorically expressed as: rest, sleep, transformation in the world of flora, extinguished flame, journey, sacrifice); 3. date of death. Extralinguistic measures include: 1. ideograms in the form of an obelisk (dagger) †; 2. placing names in a certain context, in the burial area, at a cemetery gravestone. The analysis results were compared with results of studies of inscriptions from other cemeteries in Poland, which showed that the fundamental manner of speaking of death is constant, independent of place or time – discrepancies pertain to nuances only.